

19. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. Київ: Либідь, 2001. 400 с.
20. Тронь К.Л. Из спостережень над структурними типами аббревіатур української мови 20 – 30-х років. *Питання словотвору східнослов'янських мов*. Київ: Наук. думка, 1969. С. 82 – 83.
21. Українська мова: енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2-е вид., 2004. 824 с.
22. Український правопис. 4-ге вид., випр. і доп. Київ: Наук. думка, 1994. 238 с.

Roman Mykulcnyk

PHYSICAL EPONIMIC TERMS: TRANSITION OF SCIENTISTS SURNAMES BY ABBREVIATIONS AND ABBREVIATION TOOLS

The article is devoted to the reproduction of the scientist's names in physical eponymous terms. Detected terms with complete and with incomplete reproduction of the last name and abbreviation. An attempt was made to characterize the physical eponymous terms-abbreviations, to trace the tendencies of their use in modern Ukrainian physical terminology, to determine their specificity.

Note that eponymous terms that do not completely reproduce the name of a scientist can be considered an exception, since such terms in all cases come from seven names: Volta, Galvani, Faraday, Poiseil, Bose, Fermi, and Pomeranchuk.

In Ukrainian physical terminology, the abbreviation is expanded as a result of the desire to save linguistic resources and the avoidance of complex and cumbersome language constructs. Obviously, there is an abbreviation among eponymous terms. Among them, we distinguish the initial abbreviations of two types: independent terms and components of terms-phrases. Note that the abbreviation is subject only to the eponymous component. Other types of abbreviations (partial and mixed) do not occur among physical eponymous terms, because we can not consider as abbreviations the units of physical quantities – mathematical symbols. The active use of eponymous abbreviations in Ukrainian physical terminology demonstrates that this terminology system is developing in accordance with world trends. In recent decades, for the terminology of many languages, there is a tendency to adapt verbose word combinations with eponymous components to the needs of modern, complex scientific communication.

К е у в о р д с : Ukrainian language, physical terminology, abbreviations, abbreviation, eponym, eponymous terms

УДК 811.161.2

Н.В. МІСНИК
м. Київ, Україна

ДЕРИВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ФОНДУ МЕДИЧНОЇ НАУКИ

Стаття присвячена розгляду специфіки дериваційних процесів у галузі медичного термінотворення. Виявлено кілька тенденцій, основними з яких є: формування власного термінологічного фонду словотворчих засобів, тісна взаємодія національних та міжнародних
© Н.В. МІСНИК, 2019

компонентів, високий ступінь регулярності у формально-мовному оформленні. Є підстави вважати, що сучасне термінотворення в галузі клінічної медицини поглиблюватиме тенденцію використання питомих словотворчих ресурсів, залучаючи до творення термінів інтернаціональні елементи та використовуючи вже застосовувані для розширення термінологічного фонду медичної науки.

Ключові слова: морфологічний спосіб термінотворення, специфіка дериваційних процесів, термінологічний фонд словотвірних засобів.

Зважаючи на високу продуктивність морфологічного способу термінотворення, важливо дослідити моменти, що уможливають процес структурної стандартизації термінів (коли на перший план виступають ті семантико-граматичні особливості морфологічно утворених слів, які дають можливість використовувати однотипні способи словотворення для позначення однотипних понять).

Морфологічний тип термінотворення об'єднує велику кількість медичних простих і складних слів-термінів. Основна вимога до простих термінів – відповідність словотвірним моделям літературної мови, зокрема прийнятих у цій термінологічній системі, й уніфікація форми термінів одного класифікаційного рівня.

На словотвірному рівні можливо досліджувати співвідношення національного та інтернаціонального в мові, зокрема в термінології. Актуальність такого підходу зумовлена тим, що саме в спеціальній лексиці спостерігаємо активну взаємодію національних та інтернаціональних словотвірних компонентів. Саме в термінології функціонує велика кількість греко-латинських за походженням терміноелементів, поширених у різних мовах [1, с. 176].

Структурне існування слова, що складається з іншомовних морфем, має свої особливості, оскільки для з'ясування значення медичного терміна варто виділити значення кожного терміноелемента та скласти з них смислове ціле. Зазначити, що афікси, наділяючи терміни, до складу яких вони входять, єдиним значенням або його відтінком, тим самим виконують семантичну функцію [2, с. 168]. Проникнення афіксів іншомовного походження в систему афіксального українського словотвору не зумовило істотного розширення семантичного потенціалу префіксів і суфіксів як словотворчих засобів.

Найменування медичних об'єктів, патологічних процесів, маніпуляцій, нозологічних форм здебільшого складаються із загальноживаних грецьких слів, які зазнали смислових перетворень у процесі їхньої термінологізації або створюються штучно із грецьких словотворчих одиниць (префіксів, коренів, суфіксів) за правилами словоскладання української мови. Цей вид термінів переважає в клінічних науках: *анемія* (an-aemia), *кардіосклероз* (cardi-o-sclerosis), *апендектомія* (append-ectomy), *термотерапія* (therm-o-therapia), *уремія* (ur-aemia), *гліколіз* (glyc(k)-o-lysis).

З огляду на вищесказане, у роботі міжнародні терміни розглядаються як у синхронному (з погляду їхнього місця в системі української мови), так і частково в діахронному (із звертанням до мови-першоджерела) аспекті. Історичний підхід використаний насамперед для виявлення мотивованості назви.

У медико-клінічній термінології виразно відбито процес розширення системи словотворчих засобів української мови за рахунок перетворення запозичених основ, здебільшого компонентів складних слів, на афікси.

Наше дослідження ґрунтується на класифікації, згідно з якою мінімальними структурними одиницями слова-терміна є: 1) афікси – елементи, що залучено

до складу слова «з метою змінити його значення, функції, роль, причому не порушуючи його цілісності» [3, с. 44] – префікси й суфікси національного чи іншомовного походження; 2) компоненти складного слова – міжнародні корені та афіксоїди (перехідні одиниці, кореневі за походженням морфеми, які частково десемантизувалися й функціонально зблизилися з афіксами) [4, с. 23].

Зважаючи на той факт, що система дериваційних засобів сучасної української мови розширюється також за рахунок афіксоїдів, що розвинулися з питомих українських коренів [5, с. 250], на позначення компонентів складного слова послуговуємося термінами: 1) національний твірний елемент, який визначаємо як регулярно відтворювану в загальнолітературній мові (а не тільки в термінології) частину складного слова з прозорим морфемним складом; 2) терміноелемент, який розуміємо як міжнародну кореневу морфему – частину композитного утворення, хоч у термінознавстві це поняття охоплює діапазон різних словотворчих засобів. Приймаємо розуміння терміноелемента як частини «нейтрального фонду» (греко-лат. походження), що має семантичну стійкість і затемнений – із погляду сучасної літературної мови – морфемний склад [6, с. 102].

У системі клінічних термінів простежуємо тісний взаємозв'язок семантики терміна та його словотвірної структури, зокрема «за допомогою частотних терміноелементів утворюються численні ряди, серії однотипових за своєю структурою і семантикою (значенням) термінів. Взаємодіючи один з одним, терміноелементи всі разом утворюють складну формально-семантичну терміносистему, в якій кожному з них відведено певне місце та значення і яка залишається відкритою для входження до неї нових терміноелементів і нових серій термінів» [7, с. 139]. Диференційний семантичний компонент, який міститься в терміноелементах, визначає належність того чи іншого терміна до певної галузі медицини. Це дає змогу класифікувати всі терміноелементи за їхньою здатністю формувати лексико-семантичні групи.

Розвиток ідей про єдність граматичного й лексичного у слові, про формування лексичного значення на основі інших представлених у цій структурі значень стало введення вченими поняття словотвірного значення [8, с. 17]. Словотвірне значення виявляється в синтагматичних і парадигматичних відношеннях, оскільки вказує на той спосіб, який ліг в основу позначення предмета, поняття, ознаки чи процесу відносно іншого предмета, поняття тощо. Так, у терміні *гепатит* відображене відношення процесу (запалення) до місця (органа), де маємо перебіг цього процесу (аналогічно: *нефрит*, *стоматит*); а в терміні *вазотомія* – відношення дії (хірургічної операції) до органа, з яким пов'язана ця дія (аналогічно: *лоботомія*, *бульботомія*). Варто зазначити, що спеціалізація греко-латинських коренів з анатомічним значенням полягає в тому, що вони називають не просто орган людини, а те, «що стосується цього органа».

Отже, аналіз словотвірних значень і засобів їхнього вираження уможливить, на нашу думку, упорядкування й узагальнення типів зв'язків, які спостерігаємо в поняттевому полі «клінічна термінологія».

Морфологічний спосіб є одним з основних способів творення медичної термінологічної лексики (65%). Щоправда, різні його типи мають неоднакову активність. Достатньо продуктивним типом морфологічного словотвору в

медико-клінічній термінології є афіксація. Її особливістю є активне використання всіх можливих засобів (суфіксації, префіксації й суфіксально-префіксального різновиду) для творення термінів-однословів. Разом із тим можна говорити про формування фонду власне термінологічних словотвірних засобів, використання яких зумовлене «актуальністю вираження» відповідних значень у досліджуваній термінології [9, с. 13].

Розглянемо особливості елементного складу медико-клінічної термінології на тлі загальної словотвірної системи, проаналізуємо афіксальні елементи за критерієм продуктивності.

Суфіксальний спосіб словотворення є найпродуктивнішим різновидом творення найменувань у клінічній термінології. Для термінів української клінічної термінології, утворених суфіксальними засобами, вирізняємо ряд продуктивних словотвірних моделей. Під словотвірною моделлю розуміємо структурну схему похідних термінів із зазначенням форманта та категорійної характеристики твірної основи.

Кількість суфіксальних словотвірних формантів, за допомогою яких утворюються клінічні терміни, досить численна. Як показав аналіз, у медичній термінології використовують два види суфіксів: 1) із загальномовним значенням; 2) зі спеціалізованим медичним значенням; здебільшого це інтернаціоналізми. Наявність у медико-клінічній термінології спеціалізованих суфіксів виділяє її не лише із загальнолітературної лексики, але й серед інших галузевих термінологій.

У складі медико-клінічної термінології наявні деривати з нульовою суфіксацією – іменники чоловічого роду, твірною основою яких є основа інфінітива з усіченою фіналлю [10, с. 71 – 82]. Цей спосіб творення термінів відзначається високим ступенем продуктивності в різних терміносистемах. Здебільшого такі термінологізовані лексеми функціонують у літературній мові: *боліти* – *біль*, *хрипіти* – *хрип*, *шуміти* – *шум*, *кашляти* – *кашель*. Особливістю термінів із нульовим суфіксом є те, що вони можуть позначати процес дії, предмет як результат дії, одиничний акт якоїсь дії, що інтенсивно відбувається, наприклад: *вплив на організм*, *відтік венозний*, *викид крові*, *застій у легенях*, *виклик лікаря*.

Одиницям, утвореним безафіксним способом, притаманна багатозначність (назва дії та її результату). Такі деривати досить часто набувають вторинних предметних значень або наслідку дії: *набряк серцевий*, *огляд лікарський*. У похідних цього словотвірного типу відбуваються фонетичні (морфологічні) чергування голосних (*застоювання* – *застій*) і приголосних (*захищати* – *захист* – *захисний*).

Наведені дані свідчать про те, що суфіксальним способом в українській клінічній термінології твориться значна кількість одиниць із залученням 1) загальномовних морфем, які мають традиційну семантику; 2) суфіксальних морфем із чітко вираженим спеціалізованим значенням. Специфічність словотвірних типів медико-клінічної терміносистеми полягає у диференціації поєднання автохтонних і запозичених суфіксів із похідними (мотивованими) основами – національними й іншомовними.

Префіксальний спосіб творення клінічної термінології за кількістю продуктивних одиниць дещо поступається перед суфіксальними утвореннями. Префіксація морфемного матеріалу дає змогу оформити терміноодиницю,

відобразити словотвірне місце, яке посідає термін у системі загалом і в окремому словотвірному гнізді.

Дослідження арсеналу афіксальних засобів з огляду на цей спосіб творення дозволяє чітко розмежувати національні та запозичені словотворчі форманти. Для системи клінічних термінів характерні словотвірні типи із власне українськими префіксами та префіксами іншомовного, переважно греко-латинського походження. Ці префікси слугують для творення найменувань зі спільним предметним значенням, у якому можна виділити декілька семантичних полів, а саме: значення протилежності, інтенсивності ознаки, неповноти ознаки.

Префікси як носії додаткового конкретизувального значення передають різноманітні логіко-семантичні взаємовідношення понять, наприклад, видового протиставлення, родо-видового підпорядкування. Так, у медичній термінології префікси виражають локальне, часове та інше уточнення підвиду патологій. Активне використання префіксальних формантів у медичному термінологічному словотворенні виділяє і стандартні терміномоделі. Зокрема, вирізняємо найбільш продуктивні словотвірні моделі: *не-* + іменник; *не-* + прикметник; *а-* + іменник; *де-* + іменник; *дез-* + іменник; *дис-* + іменник (*деканюляція, дезодорація, дискінез, дискератоз*).

Важливо, що в підмові медицини за допомогою префіксального форманта відбувається стягнення словосполучень шляхом заміни одного з його компонентів префіксом. Це відповідає потребам мови науки в стислій, економній формі подати максимум інформації.

Префіксально-суфіксальний спосіб творення нових слів характеризується двобічним ускладненням основи – одночасним приєднанням двох афіксів – префікса й суфікса, які мають різне смислове навантаження. Провідну семантичну роль у префіксально-суфіксальному утворенні відіграють префікси, визначальною рисою семантичної структури яких є функціонально-семантична спеціалізація, суфікс же містить досить високий ступінь узагальненості й оформляє похідну основу [11, с. 100].

Префікс *без-* представляє сему відсутності ознаки чи якості, мотивованої основою: *безболісність, безпалість, безплідність*. Вказаний словотвірний тип (приєднання до мотивованої основи префікса *без-* і суфікса *-ість*) є малопродуктивним порівняно з дериватами – прикметниковими термінами, які творяться від основ іменників за допомогою суфіксів *-ний*, *-овий* та ін.: *безпам'ятний, безплідний, безпорадний, безсимптомний*. Лексеми з іншомовним префіксом *а-* вступають із такими термінами-прикметниками у синонімічні відношення: *безголий, афонічний; безгарячковий, апіретичний; безкровний, анемічний; безбарвний, ахроматичний; безсилий, адинамічний*. Значна частина клінічних термінів-іменників на позначення процесу розгортання та перебігу дії представлена словотвірним типом *роз-* + *-анн(я), -енн(я)*. Вони утворені від дієслівних основ: *розгалужувати – розгалуження, розрізати – розрізування, розтинати – розтинання, розпізнавати – розпізнавання, розпухати – розпухання*, пор.: *роздроблення сечових каменів, розтрощення нерва, розм'якшення кісток, розрощення аденоїдної тканини, розплавлення рогівки, розтягнення зв'язок, варикозне розширення вен*. Досить продуктивним цей дериват є також для творення термінів на позначення ознаки: *розділений, розгальмований, розтягнений, розщеплений*. Префікс *роз-* також уживаний у безсуфіксальних

іменниках-термінах: *розтин, розчин, розчіс, розтяг* тощо. Досить активно використовується в аналізованій терміносистемі префіксація з нульовою суфіксацією (*колоти – укол, ламати – перелом*).

Афіксальні морфеми – суфікси і префікси – відіграють значну роль у формуванні медико-клінічної термінології, крім того, спостерігаємо прагнення до спеціалізації їхнього значення всередині клінічного термінологічного поля.

Засвідчуючи загальномовну тенденцію приєднання національних та іншомовних формантів до генетично однорідних твірних основ, медико-клінічна термінологія разом із тим має приклади порушення цієї закономірності. Вони вказують на швидші асиміляційні процеси запозичених лексем у сфері термінології порівняно із загальнолітературною мовою.

Префіксальні та суфіксальні морфеми різняться як за формальними ознаками – їхнім місцем у структурі слова, так і за значенням, яке виражають. Значення спеціалізованих медичних суфіксів більш конкретне й наближене до значення кореневих терміноелементів. Семантика префіксів сприяє диференціації терміноодиниць клінічної медицини за характеристикою протилежності, інтенсивності ознаки, неповноти ознаки, за локальною й часовою характеристикою.

Наведені дані свідчать про високу продуктивність афіксального способу творення клінічних термінів української мови. Аналіз афіксального творення дає підстави стверджувати, що суфіксальні та префіксальні морфеми значною мірою визначають специфіку клінічної термінології, уможливають чітку характеристику тих чи тих медичних понять, явищ, виявляють активність під час творення нових термінів. Цей спосіб забезпечує використання однотипних засобів словотворення, що сприяє структурній систематизації терміносистеми.

Отже, дослідження показує, що з-поміж традиційних способів термінотворення в медичній галузі найактивніше себе виявляє морфологічний, зокрема його різновид – афіксація. За термінологічної деривації в галузі клінічної медицини виявлено кілька тенденцій, основними з яких є: формування власного термінологічного фонду словотворчих засобів, тісна взаємодія національних та міжнародних компонентів, високий ступінь регулярності у формально-мовному оформленні, що пояснюється інтернаціональною природою формантів та їх регулярним зв'язком із певним словотворчим способом. Останнім часом дослідники приділяють дедалі більше уваги власним словотворчим ресурсам. Можна прогнозувати, що сучасне термінотворення в галузі клінічної медицини поглиблюватиме цю тенденцію, залучаючи до творення термінів інтернаціональні елементи та використовуючи вже застосовувані для розширення термінологічного фонду медичної науки.

1. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л.О. Симоненко, С.О. Соколова, І.В. Коропенко. Київ, 1993. 237 с.
2. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: підручник. Львів, 1994. 216 с.
3. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1960. 436 с.
4. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. Київ, 1987. 212 с.
5. Русанівський В.М. Префіксальний словотвір. *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ, 1979. С. 228 – 284.

6. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории. Москва, 1989. 246 с.
7. Чернявский М.Н. Латинский язык и основы медицинской терминологии. Минск, 1989. 382 с.
8. Ковалик І.І. Про деякі питання слов'янського словотвору. Київ, 1958. 18 с.
9. Даниленко В.П. Скворцов Л.И. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии. *Вопросы языкознания*. 1981. № 5. С. 7 – 16.
10. Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М.А. Жовтобрюха. Київ, 1979. 406 с.
11. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології. Київ, 1991. 152 с.

Nataliia Misnyk

DERIVATIVE PROCESSES AS THE ASPECT OF FORMATION
OF TERMINOLOGICAL FUND FOR MEDICAL SCIENCE

The article is devoted to the consideration of the specificity of the derivation processes in the field of medical terminology. Among the traditional methods of terminating, morphological, in particular its variants - affixation and composition of words and bases are the most active in itself. In terminological derivation in the field of clinical medicine, several trends have been identified, the main of which are: the formation of its own terminological fund of word-formation means, the close interaction of national and international components, the high degree of regularity in the formal-linguistic design, which is explained by the international nature of formants and their regular communication with a certain word-making way. Recently, more and more attention has been paid to its own word-building resources. It is possible to predict that modern terminology in the field of clinical medicine will deepen this tendency by involving international elements in the creation of terms and using already used for the expansion of the terminological fund of medical science.

Key words: morphological method of term derivation, specificity of derivative processes, terminological fund of word-building means.